

Σπύρος Τσακνιάς

Υποκειμενική και αντικειμενική γραφή στο έργο του Νίκου Μπακόλα

Στο έργο του Νίκου Μπακόλα έτυχε να μυηθώ πρωθύστερα, ακολουθώντας ένα δρόμο ελικοειδή. Το πρώτο βιβλίο του που έπεσε στα χέρια μου ήταν η *Μυθολογία*, στα 1977, όταν ο συγγραφέας, απ' ό,τι ήξερα, είχε ήδη κάνει μια σημαντική διαδρομή. Θυμούμαι ότι το βιβλίο με ενθουσίασε και με προβληματίσε. Πέρα από την αφηγηματική στρατηγική - τα αλληλένδετα αφηγήματα που συνθέτουν ένα είδος οικογενειακής *saga* - εντύπωση προκαλούσε ο χειρισμός του χρόνου, η σχέση, με άλλα λόγια, ανάμεσα στο χρόνο της ιστορίας και το χρόνο της αφήγησής της, καθώς επίσης και η ισορροπία (ή η ένταση;) ανάμεσα στο εξωτερικό γεγονός και την εσωτερική του βίωση, ανάμεσα στην Ιστορία ως κοινωνικό γίγνεσθαι και τη μυθολογία ως παράγωγο συνειδησιακών διεργασιών. Ενδιαφέρον, ακόμη, προκαλούσε η ευέλικτη εκφραστική τακτική, που επέτρεπε σε μια τριτοπρόσωπη αφήγηση, περίπου αντικειμενική, να κρυσταλλώνει όψεις και απόψεις σαφώς υποκειμενικές, με επιτήδειες εναλλαγές οπτικών γωνιών - του ήρωα και του αφηγητή, λόγου χάρη -, τόσο επιτήδειες ώστε να περνούν σχεδόν απαρατήρητες, να χρειάζεται να ξαναδιαβάσεις δύο και τρεις φορές ένα απόσπασμα για να εντοπίσεις τη φωνή του ομιλούντος, και συχνά να μην μπορείς να πεις με ακρίβεια αν η φωνή είναι του αφηγητή ή του ήρωα. Κι ο ρυθμός της πρόζας του συναρπαστικός, ευφορικός, κι αυτός σε μια σχέση παράδοξης έντασης με το μελαγχολικό ίζημα της ιστορίας του. Κοντολογίς, η πρώτη μου επαφή με κείμενο του Νίκου Μπακόλα ήταν ένα ισχυρό ερέθισμα για μια συστηματικότερη γνωριμία με το έργο του. Η οποία, αλίμονο, υπό την πίεση συνθηκών και αναγκών επέπρωτο να αναβληθεί. Το 1984, με αφορμή την έκδοση σε έναν τόμο των πεζογραφημάτων του *Εμβατήρια* και *Ύπνος θάνατος*, γνωρίζω μίαν άλλη όψη της συγγραφικής του φυσιογνωμίας, άκρως ενδιαφέρουσα, η οποία, ωστόσο, ενώ απαντά σε ορισμένες απορίες που είχε προκαλέσει η *Μυθολογία*, γεννά σειρά νέων ερωτημάτων.

Στον αναγνώστη αυτών των γραμμών χρωστώ μίαν εξήγηση: Αν αναφέρομαι στην προσωπική μου περιπέτεια με τα βιβλία του Νίκου Μπακόλα δεν το κάνω με την αυταπάτη ότι η περιπέτεια αυτή μπορεί να τον ενδιαφέρει, αλλά με την ελπίδα ότι ενδέχεται να φωτίσει μια ορισμένη προβληματική συνδεδεμένη με το υπό συζήτηση έργο. Ας το δηλώσω καθαρά: μια προβληματική που υπερβαίνει το συγκεκριμένο έργο, αλλά που εξεικονίζεται από αυτό - και μέσα σε αυτό - με τον διαυγέστερο δυνατό τρόπο. Εννοώ τις πολυσυζητημένες αφηγηματικές μεθόδους: την παραδοσιακή και τη νεωτερική ή, αν προτιμάτε, τη ρεαλιστική -εκείνη που αναπαριστά τον κόσμο όπως αυτός αναγνωρίζεται από την κοινή συνείδηση- και την «εσωτερική» -εκείνη που ορίζεται από τον εσωτερικό μονόλογο ή τη ροή της

Αφιέρωμα στον Νίκο Μπακόλα

συνειδήσεως- με την οποία ιχνηλατούνται τα μόνα αυθεντικά, υποτίθεται, στοιχεία της ύπαρξης (της ύπαρξης εν κενώ κατά το πλείστον¹ ο περιβάλλον κόσμος δεν πολυενδιαφέρει την «εσωτερική» μέθοδο).

Τα *Εμβατήρια* και το *Υπνος θάνατος*, λοιπόν, αντιπροσωπεύουν την πιο ακραία έκφανση των αναζητήσεων του Νίκου Μπακόλα στην περιοχή των νεωτερικών αφηγηματικών μεθόδων. Το αντικειμενικό γεγονός θρυμματίζεται, η Ιστορία αποσβέννυται, η συνείδηση διασπάται και κατακερματίζεται στην ασυνέχεια των χρονικών της στιγμών ή διαθλάται μέσα από το όνειρο και την παραίσθηση. Ο θεματικός πυρήνας, ωστόσο, ψηλαφείται πυκνός κάτω από τις όποιες διαθλάσεις του λόγου - στα *Εμβατήρια* τουλάχιστον - καθώς και η προσωπική φωνή του συγγραφέα που, πίσω από τις σπασμένες μάσκες των άπιαστων αφηγηματικών προσώπων, εκπέμπει στη δική της συχνότητα τα σταθερά κι επίμονα μηνύματά της: τύψη, ενοχή, απόγνωση... Περιττεύει να μιλήσω για όλα αυτά: η προσεκτική κι ευαίσθητη κριτική τα έχει επισήμανει επαρκώς¹. Για τις επιδράσεις που δέχτηκε ο συγγραφέας, και πρώτος εκείνος παραδέχτηκε, ή επεσήμανε, θα πω δυο λόγια πιο κάτω.

Ξαναγυρνώ στην προσωπική μου περιπέτεια με το αφηγηματικό έργο του. Τα *Εμβατήρια* και το *Υπνος θάνατος* προσέφεραν ικανοποιητικές ερμηνείες ως προς το ύφος και το ρυθμό της *Μυθολογίας* αλλά έμειναν βουβά σε ό,τι αφορούσε το βάθος της ιστορικής προοπτικής και τη διαπλοκή ιστορικού και αφηγηματικού χρόνου. Στη *Μυθολογία*, η στροφή προς παραδοσιακότερες μορφές γραφής ήταν εμφανής, όπως ήταν σαφώς υποδηλούμενη η θητεία στον εσωτερικό μονόλογο και η γοητεία της ροής της συνειδήσεως. Με απασχολούσε το ερώτημα αν θητείες και γοητείες αποτελούσαν νόμιμες μεν πλην απλές εκφραστικές αναζητήσεις ή αντιπροσώπευαν βαθύτερα πνευματικά μελήματα. Ακόμη σωστότερα: αν προέκυπταν από βαθιά βιωμένες καταστάσεις, αν ανταποκρίνονταν σε φλέγουσες εσωτερικές ανάγκες. Ερωτήματα που δύσκολα μπορούν να απαντηθούν. Οι σκόρπιες νύξεις, οι διάσπαρτες λέξεις ή φράσεις που παραπέμπουν σε διακεκαυμένες βιοματικές ζώνες είναι μάρτυρες αμφίβολης αξιοπιστίας. Δεν απέμεινε παρά να αρκестεί κανείς σε μιαν αίσθηση γνησιότητας και στη διάγνωση ότι ο συγγραφέας είχε υπό έλεγχο και το υλικό του και τα εργαλεία του, όπως κάθε καλός μάστορας. Μου έλειπε *Ο κήπος των πριγκίπων* και, χωρίς να το ξέρω τότε, μου έλειπε περισσότερο, το έργο που θα ακολουθούσε, το οποίο, ενδεχομένως, δεν είχε ακόμη γραφεί. Κι ήρθαν έτσι τα πράγματα ώστε να διαβάσω πρώτα τη *Μεγάλη Πλατεία* και μετά, ευθύς αμέσως, τον *Κήπο των πριγκίπων*. Το πάζλ άρχισε να σχηματίζει την εικόνα του και να φανερώνει το πολυσήμαντο νόημά της. (Μένουν ακόμη πολλά ανιγμάτα - όπως μερικά ονόματα που επανέρχονται σε όλα σχεδόν τα κείμενα, και ορισμένα μοτίβα που τα συναντά κανείς σε ποικίλες παραλλαγές - αλλά δεν διαθέτω το αναγκαίο κέφι να καταπιαστώ με τη λύση τους. Μου αρέσουν έτσι, αιωρούμενα μέσα σε μια ρευστή αμφισημία ή πολυσημία). Η *Μεγάλη Πλατεία* επέβαλε μιαν άλλη ματιά στο μέχρι τότε έργο του Μπακόλα. Δεν είναι μόνο το μυθιστόρημα της ωριμότητας του συγγραφέα, της πλήρους άνθισης του ταλέντου του, αλλά και καρπός μακρόχρονης κυοφορίας, οι σταθμοί της οποίας αλλιώς πια αλληλοσημαίνονται και με άλλο φως καταυγάζονται. Οι προς ποικίλες

1. Βλ. Παναγιώτη Πίστα, «Νίκος Μπακόλας. Παρουσίαση - ανθολόγηση», στο: *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία*, τόμος ΣΤ', σσ. 56-72. Εκδόσεις Σοκόλη.

Αφιέρωμα στον Νίκο Μπακόλα

κατευθύνσεις αναζητήσεις του αποκτούν συνοχή και – μολονότι ενδέχεται να ηχεί ως πρωτύστερος και συνεπώς εύκολος ισχυρισμός – ένα είδος συνοχής, μια ενδιάθετη ροπή να συνεκβάλουν σε ένα προκαθορισμένο τέλος.

Το έδαφος, φοβούμαι, γίνεται ολισθηρό... Ας πούμε καλύτερα ότι ο συγγραφέας κατορθώνει να αξιοποιήσει όλες τις ως τότε κατακτήσεις του και να τις εντάξει σε ένα μεγαλόπνοο σχέδιο, την πραγμάτωση του οποίου επιτρέπουν πλέον οι ώριμες και ασκημένες δυνάμεις του. Με την παραδοχή, όμως, ότι σπέρματα αυτού του σχεδίου ανιχνεύονται ήδη από τον *Κήπο των πριγκίπων*. Ας μου επιτραπεί να δοκιμάσω μια κάπως διαφορετική διατύπωση: Ξαναδιαβάζοντας πρόσφατα το έργο του, στη σωστή χρονολογική του τάξη αυτή τη φορά, αλλ' αναπόφευκτα υπό το φως της *Μεγάλης Πλατείας*, έχω την επίμονη αίσθηση πως ο προβληματισμός της λανθάνει κάτω από όλες (ή σχεδόν όλες) τις προηγούμενες γραφές και καταγραφές. Σημειώνω βιαστικά, χωρίς τάξη, μερικούς άξονες αυτού του προβληματισμού: Η προσωπική περιπέτεια και η ιστορική μοίρα, το αντικειμενικό γεγονός και η εσωτερική του βίωση, η συνειδητή είσπραξη του κόσμου και η διάθλασή της μέσα στον κόσμο του ασυνειδητού, ο λόγος των άλλων και η φωνή του συγγραφικού εγώ, η ευδιάκριτη και διακριτική διατύπωσή τους και η έντερξη εννοχρήστρωσή τους και, τέλος, η ιστορική εκμετάλλευση του μύθου και η μυθική αναγωγή της Ιστορίας. (Τι ευτύχημα για τη γλώσσα μας να διαθέτει τον τόσο εκφραστικό όρο *μυθιστόρημα*. Αν τον συγκρίνει κανείς με το πενιχρό σε σημασία *novel*, λόγου χάρη, αισθάνεται πάμπλουτος!).

Αναρωτιέμαι αν μια τέτοια προβληματική μπορεί να αφήσει απ' έξω τις αναζητήσεις των εκφραστικών δυνατοτήτων των διαθέσιμων στην εποχή μας αφηγηματικών μεθόδων. Η διασταύρωση του Μπακόλα με τον Φώκνερ δεν πρέπει να ερμηνεύεται απλουστευτικά. Δεν είναι δυνατόν να αρνηθεί κανείς την επίδραση που άσκησε ο μεγάλος Αμερικανός συγγραφέας στον Έλληνα ομότεχνό του, στην αρχή σχεδόν της συγγραφικής του σταδιοδρομίας· αλλά δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι η επιλογή έργου του Φώκνερ ως πεδίου μεταφραστικής άσκησης ανήκει αποκλειστικά – και διόλου τυχαία φυσικά – στον Μπακόλα. Κάτι ανάλογο ισχύει και για την παράδοση του εσωτερικού μονόλογου που είναι συνδεδεμένη με τη «σχολή της Θεσσαλονίκης». Ας μην ξεχνάμε ότι πολλοί μεταπολεμικοί πεζογράφοι, Θεσσαλονικείς, ξεκόβουν ολοκληρωτικά από αυτή την παράδοση μολονότι, όπως προκύπτει από δοκιμακά τους κείμενα, δεν έλαψαν ποτέ να την τιμούν.

Ισχυρίζομαι, λοιπόν, ότι οι εκφραστικές αναζητήσεις του Μπακόλα απορρέουν από τη βαθύτερη προβληματική του, όπως βιαστικά προσπάθησα πιο πάνω να την σκιαγραφήσω. Ο ισχυρισμός αυτός, πιστεύω, υποστηρίζεται από τη διαπίστωση ότι το έδαφος που κερδίζει σταδιακά στα μυθιστορηματά του η Ιστορία το χάνει ο εσωτερικός μονόλογος. Έτσι διατυπωμένη η πρόταση μπορεί να φαίνεται χονδροειδής, αλλά επιμένω πως κατ' ουσίαν ισχύει. Ο εσωτερικός μονόλογος μπορεί να είναι εξαιρετικά πρόσφορη αφηγηματική μέθοδος για να παρασταθεί ο χαώδης κόσμος των τύψεων και των ενοχών του υποτιθέμενου φονιά του «Πένθιμου» (Εμβατηρίου), ας πούμε, αλλά μικρής χρησιμότητας, μάλλον εμπόδιο, στην προσπάθεια του συγγραφέα να μορφοποιήσει μυθιστορηματικά τις εμπειρίες του από την Κατοχή και την Αντίσταση. Η στροφή του Μπακόλα προς τη ρεαλιστική αφηγηματική μέθοδο, θέλω να πω, δεν είναι τεχνοτροπικό καπρίτσιο· επιβάλλεται από την εισβολή της Ιστορίας μέσα στο οπτικό του πεδίο. Στον *Κήπο*

Αφιέρωμα στον Νίκο Μπακόλα

των *πριγκίπων* η Ιστορία αποτελεί απλό φόντο της μοίρας των ηρώων, δεν την καθορίζει. Ο μυθικός, ωστόσο, προσδιορισμός της δεν είναι τελείως ανιστορικός. Στη *Μυθολογία*, εξάλλου, ενώ αυξάνει η συμμετοχή της μακροϊστορίας στη διαμόρφωση της μοίρας των ηρώων, η μικροϊστορία, η οικογενειακή *saga*, επιτείνει την αναγκαιότητα της προσφυγής σε πιο παραδοσιακούς εκφραστικούς τρόπους.

Κακώς μίλησα πιο πάνω για «στροφή του Μπακόλα προς τη ρεαλιστική αφηγηματική μέθοδο». Ο καλοπροαίρετος αναγνώστης παρακαλείται να σημειώσει την ακόλουθη διόρθωση: Στο μέτρο που το ιστορικό γίνεσθαι εισβάλλει στο οπτικό πεδίο του συγγραφέα, ο τελευταίος *υπερβαίνει* τον εσωτερικό μονόλογο προς την κατεύθυνση μιας πιο αντικειμενικής γραφής. Το ρήμα *υπερβαίνει* χρησιμοποιείται εδώ με το νόημα που έχει στη χειρκελιανή διαλεκτική: ανύψωση σε μια ανώτερη βαθμίδα, στην οποία διατηρούνται στοιχεία των σταδίων από τα οποία πέρασε κάτι για να φθάσει σ' αυτήν.

Όλες οι κατακτήσεις του Νίκου Μπακόλα από τη θητεία του στη νεωτερική αφηγηματική τεχνική όχι απλώς διατηρούνται στη *Μεγάλη Πλατεία* - την τεράστια και πολυσημαντή ρεαλιστική του σύνθεση - αλλά γονιμοποιούνται από αυτή και την γονιμοποιούν. Δεν είναι μόνο ο πλούτος των μυθιστορηματικών προσώπων και η ποικιλία των μοτίβων που ανακουφίζουν τη μεγάλη σύνθεση από το αναπόφευκτο βάρος της, αλλά και η εναλλαγή των αφηγηματικών ρυθμών, απότοκος την έντεχνης ενορχήστρωσης των αφηγηματικών μεθόδων. Εξάλλου, η αντιστικτική λειτουργία της τεχνικής του εσωτερικού μονόλογου ή της ροής της συνειδήσεως, εκτός του ότι υποβοηθεί το πέρασμα από το μακροϊστορικό επίπεδο στο μικροϊστορικό, κι ακόμη πιο κάτω, στο ατομικό και το ασύνειδο, διευρύνει εντυπωσιακά και την ιστορική προοπτική του μυθιστορήματος. Μια εξ' ορισμού σχεδόν αντι-ιστορική μέθοδος, χρησιμοποιούμενη με φαντασία και μαστοριά (και αδογμάτιστη νηφαλιότητα, θα έπρεπε μάλλον να προσθέσω) μπορεί να γίνει εργαλείο ιστορικής εποπτείας.

Ιδωμένη από αυτή τη σκοπιά, η *Μεγάλη Πλατεία* αποκτά μια σημασία που υπερβαίνει το ατομικό επίτευγμα: Αμβλύνει, κατά κάποιον τρόπο, τα διλήμματα που γέννησε ο μοντερνισμός όσον αφορά τις αφηγηματικές μεθόδους. Στη *Μεγάλη Πλατεία* συνυφαίνονται νεωτερικές και παραδοσιακές μέθοδοι και συνεργούν στην επίτευξη ενός λειτουργικού αποτελέσματος. Με την έννοια αυτή, θα μπορούσα να ισχυριστώ πως η *Μεγάλη Πλατεία* είναι ένα πολύ σημαντικό μεταμοντερνιστικό μυθιστόρημα - αν βρισκόταν κάποιος να μου εξηγήσει με σαφήνεια τι ακριβώς σημαίνει «μετα-μοντερνισμός» στη λογοτεχνία, κι αν δεν ένιωθα τόσο μπουχτισμένος με τους περισσότερους νεολογισμούς.